

Ks. prof. dr hab. Henryk Drawnel, SDB
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Katedra Filologii Biblijnej i Literatury Międzytestamentalnej
Wydział Teologii
Lublin

Lublin, 21.03.2022r.

Recenzja pracy doktorskiej ks. mgr lic. Adriana Mętela, zatytułowanej „Motyw drzewa (Rdz 3, 1-24) w apokaliptycznych pismach judaizmu okresu Drugiej Świątyni”

Praca doktorska ks. mgr. lic. Adriana Mętela została napisana w Katedrze Hermeneutyki Biblijnej i Judaistyki Wydziału Teologii UPJP II, pod kierunkiem ks. dra hab. Sylwestra Jędrzejewskiego SDB. Autor dysertacji podjął się niełatwego metodologicznie zadania analizy reinterpretacji motywu drzewa obecnego w Rdz 3 przez literaturę apokaliptyczną okresu hellenistycznego i rzymskiego w starożytnym Izraelu. Jak powszechnie wiadomo, w wizjach dotyczących przyszłego sądu oraz nadchodzącego ostatecznego rozwiązania problemu zła w historii człowieka, literatura apokaliptyczna odwołuje się często do protologii pierwszych jedenastu rozdziałów Księgi Rodzaju. Stąd nieobcy jest jej również motyw drzewa poznania dobra i zła oraz drzewa życia, wprowadzony w narrację apokaliptyczno-mądrościową oraz zaadoptowany do własnych potrzeb przez autorów poszczególnych apokalips.

Zgodnie więc z podstawowym założeniem podjętych przez doktoranta analiz, pierwsze dwa rozdziały dysertacji, poprzedzone listą skrótów oraz wstępem, omawiają motyw drzewa w Rdz 3, natomiast dwa kolejne dotyczą reinterpretacji Rdz 3 w pięciu kompozycjach uznanych przez doktoranta jako apokaliptyczne, czyli w Apokalipsie Abrahama (21,1-7; 23,1-13), etiopskiej Księdze Henocha (25,1-7; 32,1-6), Księdze Jubileuszy (3,17-25), Czwartej Księdze Ezdrasza (3,4-10; 8,46-62a) oraz Życiu Adama i Ewy (30[5]-36[9]).

We wstępie do dysertacji czytamy, iż „głównym założeniem pracy jest próba ukazania

walorów i możliwości analizy intertekstualnej opartej na semiotyce kategoryjnej. Jest to również wskazanie nowego narzędzia wzbogacającego myśl współczesnych egzegetów analizujących Pismo Święte. Niniejsza praca wskazuje, że zaniedbanie intertekstualności zuboża bogactwo studiowanego tekstu natchnionego. Podejście intertekstualne otwiera zaś różnorodne perspektywy i wymiary znaczenia tekstów, przez co ubogaca przesłanie perykopy Rdz 3, 1-24, a motyw drzewa ukazany w literaturze apokaliptycznej judaizmu okresu Drugiej Świątyni daje taką możliwość”. Metodą więc stosowaną w całości pracy wydaje się być analiza intertekstualna będąca częścią semiotyki kategoryjnej, jednakże na szczegółowe wyjaśnienia opisujące samą metodę czytelnik musi czekać aż do rozdziału czwartego, którego trzy pierwsze punkty omawiają szczegółowo najpierw intertekstualność jako zjawisko literackie (s.183-89), następnie zjawisko intertekstualności w Biblii i w badaniach biblijnych (s. 189-95) oraz wyjaśnienie autora dysertacji dotyczące koncepcji badania intertekstualnego motywu drzewa w Rdz 3,1-24 (195–201). Wszystkie trzy punkty są wstępem do dwóch następnych, w których autor używa metodę przez siebie zarysowaną. Pierwszy z nich analizuje komponenty intertekstualne motywu drzewa w apokaliptyce Drugiej Świątyni (rozdz. IV, punkt 4) w oparciu o teksty omówione w rozdziale 3 poświęconym reinterpretacji opowiadania Rdz 3,1-24 w wymienionych już pięciu tekstach apokaliptycznych i egzegetycznych. Drugi natomiast skupia się już nie na tekstach, lecz na „ideach teologicznych” intertekstualnej egzegezy motywu drzewa z Rdz 3.

Natomiast pierwsze trzy rozdziały dysertacji wydają się być przygotowaniem do zastosowania metody intertekstualnej w rozdziale czwartym. W rzeczy samej, metoda egzegetyczna w rozdziale pierwszym nie może być nazwana inaczej niż klasyczną analizą filologiczno-literacką z uwzględnieniem *status quaestionis* badań naukowych nad Rdz 3 (I.1), delimitacją perykopy (I.2) analizą synchroniczną i diachroniczną tekstu oryginalnego (I.3), jego struktury (I.4-5) oraz kontekstu kulturowo-religijnego (I.). Jakkolwiek więc autor dysertacji wydaje się we wstępie pomniejszać znaczenie metody historyczno-krytycznej (s. 21), właściwie

wykorzystuje jej narzędzia, dając w ten sposób solidną podstawę do jego dalszych analiz. Pewne kwestie interpretacji rozdziału pierwszego mogą jednak wzbudzać wątpliwości. Nie jest dla czytelnika rozdziału pierwszego jasne, dlaczego po delimitacji narracji biblijnej o upadku rozpoczynającej się w Rdz 2,4b i sięgającej aż do Rdz 3,24, autor dysertacji zatrzymuje się w dalszych analizach (np. I.3) na trzecim jedynie rozdziale. Wydaje się w ten sposób usuwać z obszaru swoich zainteresowań motyw dwóch drzew występujący w Rdz 2,9 i 3,22. W rzeczy samej, sam autor pisze, iż „te dwa rozdziały (rozdz. 2 i 3, HD) łączy wspólny mianownik, którym jest passus mówiący o drzewie życia oraz drzewie poznania dobra i zła” (s. 33). W dalszym tekście rozdziału 1 dysertacji występują odwołania do Rdz 2,9 (np. s. 46-47; zob. s. 93 [§ II.3]), jednakże w § 1.5.2 poświęconym właśnie drzewu życia, autor analizuje występowanie tej syntagmy jedynie w Rdz 3,22. Nieuwzględnienie więc górnej granicy perykopy (2,4b) usuwa z obszaru analiz Rdz 2,9, czyli werset mówiący o Bogu jako o sprawcy wyrośnięcia w Edenie wszelkich drzew, łącznie z drzewem życia. Ten motyw wydaje się być ważny dla interpretacji intertekstualnej 4 Ezd 8,52, gdzie jest mowa o zasadzeniu właśnie drzewa życia w czasach eschatologicznych.

Interpretacja historyczno-krytyczna jest również preferowana przez autora dysertacji w rozdziale 2, w którym przeanalizowany jest motyw drzewa w Rdz 3 w tekście Masoreckim (II.1) jak i greckim (II.2). Analiza filologiczna, literacka i semantyczna dziesięciu syntagm, w którym występuje leksem „drzewo”, w oparciu o klasyczne komentarze Gunkela, Westermanna, von Rada, Hamiltona, czy też polskiego biblisty ks. Dariusza Dziadosza, poprawnie sytuuje motyw drzewa w kontekście narracji rozdziału 3, opisującej pierwotne doświadczenie zła przez człowieka w ogrodzie Eden. Jak słusznie konkluduje autor dysertacji, „to badanie było niezbędne, aby w dalszej kolejności wskazać relacje między tekstem Rdz 3, 1-24 a apokaliptycznymi pismami judaizmu okresu Drugiej Świątyni (s. 98)”. Motyw drzewa służy do określenia pokusy pożądania mądrości poznania zła i dobra, które przez złamanie Bożego nakazu, jednakże staje się zakosztowaniem zła jedynie i jego owoców.

Rozdział trzeci zawiera analizy dotyczące reinterpretacji opowiadania rozdziału 3 Księgi Rodzaju w apokaliptyce okresu Drugiej Świątyni (s. 101-82). Jakkolwiek problematyka początków zła występuje we wszystkich apokalipsach żydowskich okresu Drugiej Świątyni, autor dysertacji słusznie wybrał te, w których odniesienia do rozdziału trzeciego Księgi Rodzaju są jednoznaczne i w których motyw drzewa/drzew ogrodu rajskiego występuje w różnej formie. Według opinii recenzenta, rozdział ten powinien otwierać paragraf podający najważniejsze cechy żydowskiej literatury apokaliptycznej, zwłaszcza jej charakter eschatologiczny, powiązany z nadchodzącym sądem i ostatecznym usunięciem zła spośród ludzi i odnowieniem przez Boga całego wszechświata. Taka perspektywa determinowała autorów apokalips do wykorzystania protologii Księgi Rodzaju w celu budowania narracji eschatologicznej o charakterze wybitnie egzegetycznym. Tego rodzaju paragraf uchroniłby autora dysertacji od włączenia Księgi Jubileuszów do ksiąg apokaliptycznych, nie należy ona bowiem z pewnością do gatunku apokaliptycznego. Niestety, wprowadzenie do tej księgi (s.135-39) nie zawiera opisu jej gatunku literackiego w odróżnieniu od apokalipsy, którą niewątpliwie są Apokalipsa Abrahama, Księga Henocha, 4 Księga Ezdrasza oraz Życie Adama i Ewy.

Podobnie jak rozdział pierwszy dysertacji wprowadzał do analizy motywu literackiego drzewa w rozdziale pierwszym, rozdział trzeci wydaje się być bezpośrednim przygotowaniem do analizy intertekstualnej rozdziału czwartego, ukazuje bowiem szeroki kontekst wykorzystania rozdziału trzeciego Księgi Rodzaju w późnej egzegezie żydowskiej. Jedynie w ten sposób bowiem można uznać poszerzenie zakresu tematu dysertacji, który ogranicza zakres podejmowanej pracy do reinterpretacji motywu drzewa, nie obejmuje natomiast reinterpretacji całego rozdziału trzeciego Księgi Rodzaju. Na początku każdego z pięciu podrozdziałów poświęconych wybranym tekstom znajduje się tłumaczenie polskie wybranych fragmentów danej księgi, zaczerpnięte z publikacji pod redakcją ks. Ryszarda Rubinkiewicza, *Apokryfy Starego Testamentu* (2000, 2 wyd., repr. 2016). Omówienie cytowanych tekstów poprzedza krótkie wprowadzenie do treści, autorstwa, historii

przekazu, różnych wersji językowych oraz znaczenia danego apokryfu.

Analiza wybranych tekstów apokryficznych ma charakter opisu treści czy też motywów literackich w nich obecnych, niekiedy bez wyraźnego odniesienia do Rdz 3. Autor dysertacji nie przedstawia struktury literackiej ani też kontekstu bliższego cytowanych tekstów, koncentrując się na dosyć szerokim i szczegółowym opisie głównych motywów tematycznych, spośród których motyw drzewa nie zawsze jest dominujący. Nie dowiadujemy się również z komentarza autora dysertacji, czy dane odniesienie do drzewa poznania dobra i zła czy też do drzewa życia w analizowanych apokryfach ma charakter cytatu, aluzji, czy też echa tego motywu literackiego. Innymi słowy, relacja pomiędzy tekstem Rdz 3 a jego reinterpretacją w cytowanym tekście apokryficznym nie jest dogłębnie analizowana, co jest zresztą umotywowane charakterem literatury apokaliptycznej, gdzie bardziej niż na dosłownym cytowaniu tekstu biblijnego, jej autorom zależy na budowaniu obrazowania o charakterze mitycznym w kontekście przyszłej odpłaty, rozbudowanej demonologii czy też wizji odnawianego pierwotnego stworzenia. Wyjątkiem uwzględnionym w niniejszej pracy jest Księga Jubileuszów, która nie tylko kreatywnie rozwija tekst biblijny, lecz również cytuje go dosłownie i z tego powodu dostarcza świadectwa o jego historii przekazu, świadectwa wykorzystywanego we współczesnej krytyce tekstu Biblii Hebrajskiej.

Autorowi dysertacji udaje się wydobyć z interpretowanego tekstu apokryfów niezwykle ciekawe motywy teologiczne, które ukazują wyraźne akcenty rozwiniętej demonologii, w odróżnieniu czy to Księgi Rodzaju czy też innych ksiąg Starego Testamentu. Dobrym przykładem jest postać Azazela w 23 rozdziale Apokalipsy Abrahama, omówiona szczegółowo przez doktoranta. Imię Azazela występujące w 16 rozdziale Księgi Kapłańskiej jest przyporządkowane złemu duchowi, który karmi Adama i Ewę w ogrodzie rajskim pokarmem powodującym zepsucie natury ludzkiej, natomiast jego pozycja pomiędzy splecionymi w ucisku mężczyzną i kobietą wyraźnie sugeruje nie tylko niegodziwość ich postępowania, lecz również odniesienie to *zenut*,

nierządu, szeroko omawianego i potępianego w literaturze apokryficznej. Trzydziesty drugi rozdział etiopskiej Księgi Henocha podejmuje motyw drzewa rajskiego podkreślając, zgodnie z apokaliptyczną tradycją mądrościową, motyw zdobycia mądrości przez praojca i pramatkę Henocha poprzez zjedzenie owocu z drzewa mądrości, którego owoc jest jak kiść winogron (1 Hen 32,4). Porównanie owocu do kiści winogron jest z pewnością literackim motywem, mającym jednoznaczny wpływ na Apokalipsę Abrahama (23,6), w której owoc rajski jest właśnie kiścią winogron. Zważywszy na uprzedniość chronologiczną Księgi Henocha, znajdujemy tu typowe zapożyczenie przez autora Apokalipsy Abrahama motywu literackiego, który sam w sobie może być osobnym przedmiotem badań dotyczących intertekstualności w obrębie literatury apokryficznej ST. Podobnie intrygujący motyw literacki dotyczący drzewa rajskiego, szeroko omawiany przez doktoranta, dotyczy połączenia tej metafory z kontekstem prawnym objawionego dużo później w historii zbawienia prawa mojżeszowego. Zakaz bowiem spożywania owocu z drzewa przedstawiony jest jako przykazanie Boże, złamane przez pierwszą ludzką parę.

Wybór tematu dysertacji wiązał się z pewnością ze świadomością podejmowanego trudu egzegetycznego, polegającego na interpretacji tekstów starożytnych, które zachowały się w językach tak egzotycznych jak starożytny etiopski w przypadku Księgi Henocha oraz Księgi Jubileuszy, czy też nie mniej trudny staro-cerkiewno-słowiański, w którym zachował się tekst Apokalipsy Abrahama. Warto przy tej okazji dodać, że pierwsze wydanie krytyczne tej ostatniej zostało opracowane przez polskiego biblistę ks. prof. Ryszarda Rubinkiewicza SDB (*L'Apocalypse d'Abraham en vieux slave*) i wydane drukiem w roku 1987 w wydawnictwie Towarzystwa Naukowego KUL. Tekst łaciński 4 Księgi Ezdrasza oraz manuskrypty greckie i łacińskie Życia Adama i Ewy z pewnością sprawiły doktorantowi o wiele mniej problemów. Pomimo trudności o charakterze językowym, w podejściu do oryginalnych tekstów analizowanych w pracy doktorant wykazuje dużą troskę o ukazanie wariantów tekstualnych, z uwzględnieniem uwag filologicznych podawanych przez komentarze do danego dzieła. W przypadku Księgi Henocha odwołuje się on

również do Kodeksu Panopolitańskiego z Egiptu, który przechował greckie tłumaczenie prawie całej Księgi Aniołów Czuwających. Jakkolwiek sam będący tłumaczeniem aramejskiego oryginału, tekst grecki ma pierwszeństwo przed wtórnym tłumaczeniem etiopskim. Doktorant cytuje również wybrane fragmenty tekstu aramejskiego Księgi Aniołów Czuwających pochodzące z Qumran (zob. s. 116, przypis 57).

Rozdział 4 dysertacji zawiera trzy punkty opisujące intertekstualność jako zjawisko literackie (IV.1), zjawisko intertekstualności w Biblii i w badaniach biblijnych (IV.2), oraz propozycję koncepcji badania intertekstualnego motywu drzewa z Rdz 3,1-24. Pierwszy punkt zawiera krótką historię teorii literackich dotyczących intertekstualności, począwszy od Julii Kristevy (1941–), której twórczość jako teoretyka literatury inspirowana była pismami rosyjskiego literaturoznawcy Michała Bachtina (1895–1975). Dalej następuje krótkie omówienie teorii G. Genette’a, R. Lachmanna, U. Broicha, M. Pfistera, S. Holthiusa, P. Stockera, z ukazaniem metody intertekstualnej, badającej powiązania pomiędzy rzeczywistymi tekstami w ujęciu diachronicznym lub synchronicznym. Omawiając „zjawisko” intertekstualności w Biblii i w badaniach biblijnych autor omawia szerszą perspektywę metodologiczną, którą nazywa „semiotyczną koncepcją studiów biblijnych” (s. 189), gdzie zgodnie z definicją J. S. Pätöfi’ego „tekst jest, zgodnie z terminologią, złożonym znakiem słownym (lub kompleksem znaków werbalnych), który odpowiada danemu oczekiwaniu tekstualności. Teksty więc w tym ujęciu semiotycznym, są badane według ich „immanentnej konstrukcji systemowej”, jak i według ich „osadzenia funkcjonalnego”, czyli zgodnie z ich „kontekstem produkcji i/lub odbioru” (s. 189). Po tym krótkim zarysie czym jest semiotyczna analiza tekstu, autor dysertacji omawia krytyczne podejście do intertekstualności w studiach nad Biblią w ujęciu G. J. Thomasa oraz K. J. Vanhoozera, model hermeneutyczny E. van Wolde oraz próby przedstawienia metody intertekstualnej przez S. Mędałę i J. Czerskiego. W kolejnym podpunkcie rozdziału czwartego doktorant omawia metodę intertekstualności opartej na semiotyce kategoryjnej, mającą znaleźć zastosowanie do badania motywu drzewa w Rdz 3,1-24. Teoria ta

podana jest w dysertacji w oparciu o prace S. Alkiera, J. Zangenberga oraz J. S. Petöfi'ego, którzy wyróżniają w semiotyce kategorialnej trzy dziedziny badań: intratekstualne, intertekstualne oraz pozatekstualne (intermedialne); pierwsza dotyczy immanentnej eksploracji tekstu, druga – skutków znaczeń wyłaniających się z odniesień danego tekstu do innych, trzecia – skutków znaczenia tekstu w relacji do innych znaków pozatekstowych (s.195–97). Wreszcie autor dysertacji wyróżnia w ramach tej samej koncepcji semiotycznej trzy perspektywy intertekstualności: twórczą, recepcyjną oraz generatywną (eksperymentalną). Perspektywa twórcza bierze pod uwagę relację tekst-tekst, czyli cytaty, aluzje, paralele i narracje; perspektywa recepcyjna dotyczy relacji tekstowych stworzonych przez rzeczywistych lub hipotetycznych czytelników; perspektywa generatywna zaś omawia wpływ interrelacji pomiędzy tekstami na tworzenie znaków wskazujących na inne znaki, co wytwarza „w zasadzie nieograniczoną perspektywę, tworzącą relacje międzytekstowe.

Po tym dosyć pokaźnych rozmiarów wprowadzeniu o charakterze historycznym i metodologicznym, doktorant wyznacza konkretne, kolejne kroki, które zamierza podjąć w dalszej części rozdziału 4 (s. 200–1), w podpunkcie 4:

1. Identyfikacja wszystkich znanych lub prawdopodobnych odniesień intertekstualnych w badanym tekście (echo, aluzja, cf. R. Hays, przyp. 44).
2. Znalezienie odpowiedzi na pytanie czy w określonych miejscach zachodzi celowa gra tekstów, czy też sieć powiązań intertekstualnych została stworzona w sposób wymuszony przez autora.
3. Ocena częstotliwości cytatów i aluzji w badanym tekście (analiza określonego rodzaju oznakowania lub maskowania lub ich brak; interpretacja w kontekście oryginalnym a następnie w odniesieniu do późniejszego tekstu).
4. Szukanie odpowiedzi na pytanie czy głosy cytatów lub aluzji, wplecione w nowy tekst, są zachowane lub zanikają.

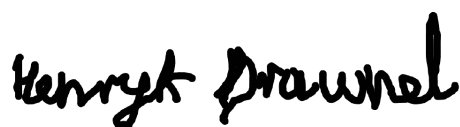
5. Odczytanie analizowanego tekstu w świetle tego, który został do niego dołączony,
6. Wybór połączeń do przebadania oraz ich produktywna interpretacja.

Po przeczytaniu i przeanalizowaniu dyskusji dotyczącej historii powstawania metody intertekstualnej, jej aplikacji do studiów biblijnych oraz preferowanej przez doktoranta metody semiotyki kategoryjnej, recenzent chciałby zasugerować, aby całą część metodologiczną przenieść na sam początek pracy, rozbudować ją poprzez podanie kilku konkretnych przykładów z zakresu stosowania przez innych badaczy semiotyki kategoryjnej, po czym dopiero przejść do analizy rozdziału 3 Księgi Rodzaju oraz tekstów literatury Drugiej Świątyni właśnie tą metodą. W obecnym miejscu wprowadzenie metodologiczne wskazuje na zastosowanie tej metody tylko i wyłącznie w czwartej części rozdziału czwartego, bez wyraźnego dookreślenia jaką metodą badane są teksty rozdziałów 1–3. Jest to dosyć poważne przemilczenie, gdyż trzy pierwsze rozdziały są napisane metodą historyczno-krytyczną, natomiast ostatni punkt w rozdziale drugim niespodziewanie wprowadza temat intertekstualnych przesłanek dla reinterpretacji motywu drzewa z Rdz 3, 1-24. Punkt ten otwiera się zdaniem, które dziwi czytelnika, nieposiadającego szczegółowej wiedzy na temat przesłanek metodologicznych przyjętych przez autora dysertacji: „Do badania motywu drzewa została wykorzystana analiza intertekstualna” (s. 92). Czytelnik nie doszedł jeszcze do rozdziału 4 i podstawy tejże metody nie są mu znane. Czytając jednak już pierwszą, metodologiczną część rozdziału 4 może z pewnością stwierdzić, że kolejne kroki metodologiczne opisane w IV.3.3 nie są respektowane w dwóch pierwszych rozdziałach dysertacji.

Po zapoznaniu się z trzema pierwszymi punktami rozdziału 4 dotyczącymi metodologii intertekstualnej, czytelnik prowadzony jest do punktu 4, zatytułowanego „Komponenty intertekstualne motywu drzewa w apokaliptyce okresu Drugiej Świątyni”. Ponieważ termin „komponenty” nie został zdefiniowany w poprzedniej dyskusji, czytelnik rozumie go w jego podstawowym znaczeniu, czyli „części składowe”. Sam termin „motyw” również nie został zdefiniowany we wcześniejszej dyskusji metodologicznej, jakkolwiek w treści pracy jest często

używany (ponad 200 razy!). Pozostaje więc do dookreślenia rozumienie tego terminu w kontekście semiotyki kategoryjnej, metody preferowanej przez autora dysertacji. Podobnie lektura „analizy intertekstualnej motywu drzewa” w punkcie 4 rozdziału czwartego nie pozwala na stwierdzenie, że zastosowane w nim zostały kolejne kroki metodologiczne opisane w punkcie 3.3. tegoż samego rozdziału. Przykładowo, motywowi drzewa w Apokalipsie Abrahama (IV.4.1) poświęcone są dwa akapity na s. 204, natomiast niepodpisana tabela zawierająca porównanie tekstów Apokalipsy Abrahama z Rdz 3, będąca sama w sobie dobrym punktem do analiz transformacji tekstu Księgi Rodzaju, pozostaje bez szczegółowego komentarza.

Rozmach przedstawionej problematyki łączącej tekst Księgi Rodzaju z jego późniejszą recepcją oraz próba zastosowania metody intertekstualnej, obecnej już od dłuższego okresu w polskiej biblistyce, stanowią niewątpliwie walor dysertacji. Szeroko zakrojony zakres badań nad literaturą apokaliptyczną i egzegetyczną okresu greckiego i rzymskiego w rozległym czasowo okresie Drugiej Świątyni wymagał od doktoranta zdobycia dodatkowych umiejętności związanych z pracą nad tekstami znajdującymi się poza kanonem ksiąg Starego Testamentu. Bardzo rozległa bibliografia wskazuje również na zapoznanie się przez doktoranta z metodą intertekstualną stosowaną w badaniach biblijnych oraz na przestudiowanie historii interpretacji zarówno Rdz 3 jak i wybranych tekstów literatury apokryficznej. Recenzent wyraża nadzieję, że doktorant będzie podejmował również po obronie dalszą pracę nad tą literaturą, ubogacając w ten sposób dorobek biblistyki polskiej w tym zakresie. Uwagi krytyczne o drugorzędnym raczej znaczeniu poczynione w powyższej ocenie merytorycznej i metodologicznej dysertacji nie umniejszają dużego wkładu wnoszonego do studiów nad apokaliptyczną i egzegetyczną literaturą żydowską w starożytnym Izraelu. Z tego też powodu wnioskuję o procedowanie dalszych etapów postępowania doktorskiego ks. magistra lic. Adriana Męteła.

Ks. prof. dr hab. Henryk Drawnel, SDB

Dodatek: Bibliografia

Zapis bibliograficzny w bibliografii końcowej zawiera wiele niedociągnięć, nieścisłości, błędów w sposobie cytowania, błędów ortograficznych, jednym słowem jest wysoce niestaranny. Poniższe przykłady, nie wyczerpujące problemu, podane są tutaj jako pomoc dla autora dysertacji w celu lepszego przygotowania tekstu przed jego ewentualną publikacją.

1. Niepoprawny opis nazwiska autora:

– Bautch K. C., - zmień na Coblentz Bautch, K.(elley)

2. Niekiedy nazwy czasopism, a więc nazwy własne, pisane są z małej litery, np.,

Vogels W., *L'être humain appartient au sol: Gn 2.4b-3.24*, La nouvelle revue théologique 105, (1983), s. 515-534; (zauważ średnik na końcu zamiast kropki)

3. Podwójne cytowanie tej samej pozycji

– Nickelsburg G. W., *1 Enoch 1: A Commentary on the Book of 1 Enoch, Chapters 1-36; 81-108*, Fortress Press, Minneapolis 2001.

– Nickelsburg G. W., *1 Enoch: a commentary on the Book of 1 Enoch, Chapters 1-36*, Fortress Press, Minneapolis 2001. (Zauważ małą literę w "commentary". Autor dysertacji powinien ujednolicić amerykański sposób cytowania tytułów: rzeczowniki, przymiotniki oraz większość przyimków pisana jest z dużej litery)

4. Ortografia:

Segal M., *The Book of Jubilees*: zmień na *Jubilees*

5. Porządek zapisu bibliograficznego miejsca druku oraz wydawnictwa. Zwykle najpierw podaje się miejsce druku (np., Warszawa) a następnie wydawnictwo (np., PWN). Autor monografii postąpił odwrotnie w wielu przypadkach, na przykład:

Grundmann W., *ἔτοιμος*, w: *Theological Dictionary of the New Testament*, (red.) G. Kittel, G. Friedrich, vol. 2, W. B. Eerdmans: Grand Rapids 1964-1976, s. s. 704-706.

– Gurtner D. M., Stuckenbruck L. T., *T&T Clark encyclopedia of Second Temple Judaism*, vols. 1-2, T&T Clark, London 2020 (Zauważ przecinek zamiast średnika)

Ten sposób cytowania jednakże nie jest ujednolicony w całej bibliografii. Występuje również tradycyjny sposób zapisu, np.,

Seebass H., *בְּרוּשָׁה*, w: *Theological Dictionary of the Old Testament*, (red.) G. J. Botter-

weck, H. Ringgren, H. J. Fabry, t. 2, Grand Rapids: Eerdmans Michigan (zauważ niepoprawny zapis nazwy stanu przy wydawnictwie, a nie, jak powinno być, przy nazwie miejscowości) 1977-2018, s.50-60.

von Soden W., *Akkadisches Handwörterbuch*, Bd. II, Wiesbaden: Harrassowitz 1972.

6. W wielu przypadkach autor podaje tylko miejsce wydania, bez uwzględnienia wydawnictwa, np.,

Charlesworth J. H., *Paradise*, w: *The Anchor Bible Dictionary*, (red.) D. N. Freedman, G. A. Herion, vol. 5, New York 1992, s. 154-155.

7. Podwójne podanie inicjałów redaktora książki:

– VanderKam J. C., *Jubilees, Book of*, (red.) D. N. w: *The Anchor Bible Dictionary* (red.) D. N. Freedman,

8. Brak zachowania porządku chronologicznego w przedstawianiu dzieł tego samego autora, na przykład:

– VanderKam J. C., *Jubilees: A Commentary on the Book of Jubilees, Vol 1. Chapters 1-22*, Minneapolis 2018.

– VanderKam J. C., *The Book of Jubilees*, Sheffield 2001.

– Alkier S., *Intertextuality Based on Categorical Semiotics*, w: *Exploring intertextuality: diverse strategies for New Testament interpretation of Texts*, (red.) B. J. Oropeza, S. Moyise, Cascade Books, Oregon 2016, s. 128-147.

– Alkier S., *New Testament Studies on the Basis of Categorical Semiotics*, w: *In Reading the Bible Intertextually*, (red.) S. Alkier, R. B. Hays, L. A. Huizenga, Baylor University Press, Waco 2009, s. 223-248.

9. Podanie nazwy państwa zamiast nazwy miasta:

– Stovell B. M., *The Tree of Life in Ancient Apocalypse, The Tree of Life*, Themes in Biblical Narrative, Vol. 27, Brill, Netherlands 2020, s. 134-165.

10. Umieszczenie w sekcji Literatura Pomocnicza źródeł patrystycznych:

LITERATURA POMOCNICZA

– Ambroży, *De Paradiso*, II PL 14.

– Augustyn z Hippony, *Komentarz słowny do Księgi Rodzaju (De Genesi ad litteram libriduodecim)*, VIII, 6.12, 13.28, tłum. J. Sulowski, *Augustyn z Hippony, Pisma egzegetyczne przeciw manichejczykom*, Wydawnictwo ATK, Warszawa 1980.

11. Pozycje cytowane w bibliografii, lecz nie w tekście monografii, np.,

Fewell D. N., *Introduction: Writing, Reading, and Relating*, w: *Reading between texts: Intertextuality and the Hebrew Bible*, (red.) D. N. Fewell, Louisville-Kentucky. 1992, s. 11-24.

Ouro R., *Linguistic and Thematic Parallels Between Genesis 1 and 3*, *Journal of the Adventist Theological Society*, 13/1, Spring 2002, s. 44-54

Schreiner J., *Teologia Starego Testamentu*, tłum. Matysiak W., Warszawa 1999.